

**JĀŅA ENDZELĪNA IENĀKŠANA SALĪDZINĀMI
VĒSTURISKAJĀ VALODNIECĪBĀ:
AKADĒMISKĀ STATUSA ASPEKTS**

SARMA KLAVIŅA

Rīga

sarmak@latnet.lv

Ievads

Kad pirms 140 gadiem, 1873. gadā, piedzima Jānis Endzelīns, salīdzināmi vēsturiskā valodniecība Eiropā jau bija pilnā plaukumā. Kad viņš Tartu (latviskajā tradīcijā – Tērbatas, toreiz – Jurjevas) universitātē no 1893. līdz 1902. gadam studēja klasisko un pēc tam slāvu filoloģiju, salīdzināmi vēsturiskā valodniecība bija nostiprinājusies un dominēja valodu zinātnē Eiropā. Arī Krievijas universitātēs saskaņā ar 1884. gada universitāšu nolikumu lingvistisko izglītību līdz 1917. gadam nodrošināja salīdzināmās valodniecības un sanskrita katedras.

Filoloģijas maģistrs J. Endzelīns 1910. gada vasarā lekcijās Latvijas Skolotāju biedrības kursu klausītājiem ir skaidrojis: „Valoda arvien un nemitīgi pārgrozās. Maiņa notiek pēc stingri noteiktiem likumiem. Tikai tāpēc iespējama zinātniskā valodniecība un valodas vēsture. Valodniecības uzdevums ir rādīt katras valodas vēsturi un izpētīt vispārējos likumus valodas attīstības gaitā un maiņā. [...] Tiek salīdzināta viena laikmeta valoda ar otra laikmeta valodu, vienas tautas valoda ar radu tautu valodu, kā arī valodas izloknes savā starpā” (Endzelīns 1910, 592).

Salīdzināmi vēsturisko valodniecību Eiropā izkopa jaungramatiķi, galvenokārt Leipcigas universitātē, un divas lingvistiskās skolas Krievijā: Kazaņas universitātē Jana Boduēna de Kurtenē (*Jan Baudouin de Courtenay*) idejiskā vadībā un Maskavas universitātē ar Filipu Fortunatovu (*Филипп Fortunатов*) centrā. Abiem izcilajiem valodniekiem bija arī tieša un personīga loma J. Endzelīna akadēmiskajā biogrāfijā.

Prof. F. Fortunatovs 19. gs. 90. gados pētīja baltu un slāvu valodu akcentu jeb uzsvāru un zilbes intonācijas, paralēli ar Ferdinānu de Sosīru (*Ferdinand de Saussure*) formulēja likumu par cirkumflektētas zilbes akcenta pārvirzi no vārda sākuma uz akūtēto gala zilbi. Viņš aicināja latviešus, kuru runā ir dzīvas trīs zilbes intonācijas, aprakstīt šo trejādību un iesūtīt viņam vārdu sarakstus ar izrunas apzīmējumiem.

Uz šo aicinājumu atsaucās arī Tērbatas universitātes klasiskās filoloģijas students J. Endzelīns un pievērsās dzimtās Valmieras izloknes intonācijām. Tām ir veltīts viņa pirmais zinātniskais raksts „Diftongu un garo vokāļu izruna latviešu valodā” (Endzelīns 1897, 107-121), kā arī raksts «Заметки к латышской акцентовке» Ķeizariskās Zinātņu akadēmijas Krievu valodas un literatūras nodaļas žurnālā (Эндзелин 1901, 140-49). Īpaši jāpiemin studenta J. Endzelīna raksts „Über den lettischen Silbenakzent” Adalberta Beczenbergera (*Adalbert Bezenberger*) rediģētajā žurnālā (Endzelīns 1899, 259-274), ar to jaunais pētnieks izpelnījās Eiropas lingvistu ievērību un atzinību. Arī citi viņa pētījumi un raksti par baltu valodu vēsturiskās fonētikas un morfoloģijas jautājumiem latviešu, krievu un vācu valodā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā gados tika augstu novērtēti.

J. Endzelīna ienākšanu salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā var skatīt divos galvenajos aspektos: pirmkārt, aplūkojot jaunā pētnieka zinātnisko potenciālu, par ko jau ir rakstījušas valodniece Edīte Hauzenberga-Šturma (Hauzenberga-Šturma 1943, 25), Daina Nītiņa (Нитинь 1969, 3-5; Нитинь 1989, 191-196) un Rasma Grīse (Grīse 1973, 119-120, 123-124), otrkārt, iepazīstot J. Endzelīna sūro cīņu divpadsmit gadu garumā, lai iegūtu akadēmisko statusu, t. i., lai kļūtu par salīdzināmās valodniecības doktoru un profesoru. Šis izšķirošais, J. Endzelīna turpmāko dzīvi un personību ietekmējošais periods nav pietiekami pētīts un aprakstīts. Bez tam skopās publicētās ziņas ir precizējamas un papildināmas, to darīt liek fakti un atziņas, ko sniedz arhīvu dokumentu un laikabiedru atmiņu studijas.

J. Endzelīna ceļu no slāvu filoloģijas studenta līdz salīdzināmās valodniecības doktoram un profesoram, t. i., no 1900. gada maija līdz 1912. gada martam, esmu pētījusi, izmantojot šādus nublicētus avotus: 1) Tartu – Igaunijas Vēstures arhīvā (*Eesti Ajalooarhiiv*, turpmāk – IVA) Tartu universitātes fondā (402. f.) studenta J. Endzelīna lietu (30 705. l.) un mācībspēka J. Endzelīna lietu (2003. l.); 2) Sanktpēterburgā – Centrālajā valsts vēstures arhīvā (*Центральный государственный исторический архив*, turpmāk – CVVA) Sanktpēterburgas universitātes fondā (14. f.) 16102. lietu (Vēstures un filoloģijas fakultātes protokoli) un Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīvā (*Архив Российской академии наук*, turpmāk – KZAA) Eduarda Voltera fondu (178. f.); 3) Rīgā – J. Endzelīna mazdēla Imanta Zemzara ģimenes arhīva (turpmāk – IZA) krājumu. Turpmāk rakstā avotu norādēs aiz arhīva abreviatūras doti fonda, apraksta, lietas un attiecīgo lapu numuri.

J. Endzelīna ceļam no studenta līdz doktoram un profesoram bija divi posmi: pirmais – līdz maģistra grādam (1900-1906), un tā notikumi norisinājās Tērbatas universitātē, otrais posms – no maģistra līdz doktora grādam (1906-1912), kas norisa Tērbatas, Sanktpēterburgas un Harkovas universitātēs.

No studenta līdz salīdzināmās valodniecības maģistram

1900. gada maijā J. Endzelīnam beidzās slāvu filoloģijas studiju laiks, bet viņš, kura zinātniskos rakstus par latviešu valodu A. Becenbergera rediģētajā žurnālā jau atzinīgi vērtēja Eiropā, vēl nebija uzrakstījis savu slāvu filoloģijas kandidāta darbu.

Tērbatas universitātes un Vēstures un filoloģijas fakultātes vadība (fakultātes dekāns filozofijas profesors Jēkabs Osis) pūlējās panākt, lai spējīgo studentu J. Endzelīnu atstātu universitātē gatavoties akadēmiskajam darbam ar stipendiju diviem gadiem un komandējumu uz Maskavas universitāti pie prof. F. Fortunatova (IVA, 402, 3, 2003, 27-28). Diemžēl universitātes iesniegums Rīgas mācību apgabala kuratoram, kura pakļautībā atradās Tērbatas mācību iestādes, ne 1900., ne 1901. gadā netika apmierināts.

Sarakste starp Tērbatas universitāti un mācību apgabala kuratoru liek domāt, ka iemesls iesnieguma noraidījumam varētu būt bijis tas, ka slāvu filoloģijas students ir nodarbojies ar latviešu valodu, nevis savu studiju priekšmetu – slāvu valodām. Atkārtotajā iesniegumā fakultāte ir īpaši norādījusi, ka stipendijas pretendents ir izstrādājis jaunu darbu slāvu filoloģijā – «Исследования в области кашубского языка» (IVA, 402, 3, 2003, 35-36). Bez drošām izredzēm uz prasīto stipendiju 1901. gada oktobrī Tērbatas universitātes vadība nolēma atstāt J. Endzelīnu, lietojot mūsdienu terminu, divu gadu „maģistrantūrā” bez stipendijas (IVA, 402, 3, 2003, 37-38). Jāpiebilst, ka iztikas līdzekļus J. Endzelīns pelnīja, strādādams par seno valodu skolotāju Hugo Trefnera zēnu privātģimnāzijā.

Tērbatas universitātes students J. Endzelīns (vidū) ar studiju biedriem no korporācijas "Lettonia"

Beidzot, pēc pusotra gada, 1902. gada janvārī, no Rīgas mācību apgabala kuratora pienāca ziņojums par Tērbatas universitātes lūguma apmierināšanu un stipendijas (600 rubļu gadā) piešķiršanu J. Endzelīnam (IVA, 402, 3, 2003, 46).

Sākās ārkārtīgi intensīvs darba cēliens. Pirmajos piecos 1902. gada mēnešos J. Endzelīns nokārtoja piecus maģistra eksāmenus: sanskritu, gotu valodu, leišu valodu, salīdzināmo valodniecību, akcentu indoeiropiešu valodās (IVA, 402, 1, 30705, 32, 35, 39, 40, 41) un arī pabeidza slāvu filoloģijas kandidāta darbu par kašubu valodu (Эндзелин 1902). Pēc tā aizstāvēšanas J. Endzelīns 1902. gada 12. novembrī saņēma savu otro kandidāta grādu Tērbatas universitātē (IVA, 402, 3, 2003, 47). Tātad slāvu filoloģijas studijas ar kandidāta grādu J. Endzelīns beidza nevis 1900. gadā, kā raksta gandrīz visās viņa biogrāfijās, bet gan 1902. gadā.

Tāpat kā divos iepriekšējos gados, arī 1902. gada vasarā, par spīti apstākļiem, J. Endzelīns vai nu viens vai kopā ar K. Mīlenbahu apstaigāja latviešu novadus, pētīdams latviešu valodas izloksnes, vākdams valodas materiālu.

Kad prof. F. Fortunatovs sakarā ar ievēlēšanu par Pēterburgas Zinātņu akadēmijas akadēmiķi rudenī pārcēlās no Maskavas uz Pēterburgu, viņa maģistrants J. Endzelīns nezin kāpēc lūdza atļauju palikt Tērbatā (IVA, 402, 3, 2003, 59), tādējādi uzņemdamies lielākas patstāvīga zinātnes ceļa grūtības.

Tikai 1903. gada 2. februārī notika aizkavējusies formalitāte – J. Endzelīns tika svītrots no studentu saraksta kā studijas beidzis (IVA, 402, 3, 2003, 52). Drīz pēc tam viņš pretendēja uz privātdocenta amatu salīdzināmajā un slāvu valodniecībā (IVA, 402, 3, 2003, 56) un atbilstoši procedūrai aizstāvēja *pro venia legendi* darbu – slāvu filoloģijas kandidāta darbu par kašubu valodas pētījumiem. 1903. gada 28. martā Universitātes padome apstiprināja J. Endzelīnu privātdocenta amatā (IVA, 402, 3, 2003, 55). 1903. gada 6. septembrī Tērbatas universitātes aktu zālē viņš nolasīja publisko iestājklekciju «Родственные отношения латинского языка» (IVA, 402, 3, 2003, 91) un uzsāka pedagoģisko darbību savā *alma mater*.

Lielajiem notikumiem J. Endzelīna dzīvē 1903. gada vasarā pievienojās vēl kaut kas īpašs: līgums no Getingenes grāmatu apgāda „Vandenhoeck und Ruprecht” par latviešu valodas salīdzināmi vēsturiskās gramatikas izstrādi (IZA, Līgums 1903). Nozares lietpratēji šo atbildīgo darbu uzticēja tikko par privātdocentu apstiprinātajam pētniekam, kuram vēl nebija maģistra grāda, bet kura publikācijas liecināja par potenciālu *lietaskoku*. Šis līgums noteica J. Endzelīna dzīves tālāko perspektīvu, bet tuvākajā perspektīvā viņam vajadzēja sagatavot maģistra darbu un iegūt salīdzināmās valodniecības maģistra grādu.

Vispārzināms, ka maģistra darbu J. Endzelīns veltīja latviešu valodas prievārdu vēsturiskai izpētei. 1905. gada pavasarī tika publicēta pētījuma 1.

daļa (Эндзелин 1905). Tās priekšvārdā autors ir skaidrojis darba tematiskā sadalījuma galvenās līnijas (1. daļā – prievārdu un priedēkļu etimoloģija, prievārdu lietošana, 2. daļā – prievārdu rekcija un verbu priedēkļu lietošana) un arī pieminējis kādu personīgi svarīgu iemeslu darba publicēšanai divās daļās (Эндзелин 1905, V).

«Латышские предлоги» pirmo daļu J. Endzelīns iesniedza aizstāvēšanai maģistra grāda iegūšanai. Vēstures un filoloģijas fakultātes publiskā sēde notika divas dienas – 1905. gada 15. un 16. decembrī. Pirmajā dienā oficiālie recenzenti – prof. Leonards Māzings (*Leonhard Masing*) un prof. Dmitrijs Kudrjavskis (*Дмитрий Кудряевский*), arī latviešu valodas lektors Jēkabs Lautenbahs – J. Endzelīna darbu vērtēja visai atzinīgi. Taču sēdes nobeigumā, kā atceras tās aculiecinieks toreizējais students, vēlākais LU mācībspēks un Latvijas diplomāts, Edgars Krieviņš, J. Endzelīnam radās negaidīts oponents klasiskās filoloģijas profesors Mihails Krašēņņikovs (*Михаил Крашенинников*) ar daudziem pārmetumiem maģistrantam, kuru dēļ sēdi vajadzēja turpināt vēl nākošajā dienā. E. Krieviņš atmiņās šo notikumu ir nosaucis par nelaimīgu starpgadījumu, kurš dziļi aizvainoja J. Endzelīnu un krasi mainīja viņa raksturu un dzīves uztveri (Krieviņš 2007, 169-172).

Prof. M. Krašēņņikova attieksmei pret J. Endzelīnu bija sava priekšvēsture: profesors jutās aizskarts, jo pirms mēneša, kad maģistra darbu aizstāvēja viņa vadītais Ernests Felsbergs, maģistrants J. Endzelīns bija pamanījis un norādījis uz nepilnībām šajā darbā, ko viņš, eksperts, bija palaidis garām. Par maģistra grāda piešķiršanu J. Endzelīnam nobalsoja pieci padomes locekļi, bet prof. M. Krašēņņikovs un prof. Antons Jasinskis (*Антон Ясинский*) bija pret to un publicēja savu īpašo viedokli Tērbatas universitātes zinātniskajos rakstos.

1906. gada 17. martā J. Endzelīns maģistra grādu un diplomu saņēma (IVA, 402, 3, 2003, 109).

No maģistra līdz doktoram

Aizvainoto un sarūgtināto J. Endzelīnu pārņēma spīts, un viņš steidzās sevi pierādīt. Jau 1906. gada aprīlī viņš publicēja pētījuma «Латышские предлоги» 2. daļu (Эндзелин 1906) un 1907. gada pavasarī iesniedza Sanktpēterburgas universitātē aizstāvēšanai, lai iegūtu salīdzināmās valodniecības doktora grādu. Par to liecina universitātes privātdocenta Eduarda Voltera (*Eduard Wolter*) fatsauksme (21 lpp. rokrakstā) par J. Endzelīna iesniegto darbu, ko 2006. gadā nejauši atradu E. Voltera fondā un kas datēta ar 1907. gada 10. martu (KZAA, 178, 1, 132).

Vēstures un filoloģijas fakultātes protokoli (CVVA, 14, 3, 16102, 7) rāda, ka J. Endzelīna iesniegtais darbs pirmoreiz tika apspriests 29. marta sēdē, uzklusot prof. J. Boduēna de Kurtenē un privātdocenta E. Voltera atsauksmes. E. Voltera plašās un detalizētās atsauksmes gala slēdziens bija: “Endzelīna kunga disertācija, par spīti vairākām izklāsta un pārliecinošas argumentācijas nepilnībām, ir pelnījusi tikt pie aizstāvēšanas, lai par to saņemtu doktora grādu” (KZAA, 178, 1, 132, 21).

Recenzents E. Volteris atsauksmē ir rakstījis, ka Endzelīna kungs ir pelnījis pilnu uzmanību pret saviem darbiem latviešu valodniecībā ne tikai kā dzimis latvietis un izglītots lingvists, bet arī iegūto rezultātu dēļ, noskaidrojot jautājumus par darbības vārdu priedēkļu un prievārdu nozīmēm latviešu un lietuviešu valodā sakarā ar vispārīgo šo parādību izpratni salīdzināmajā valodniecībā. E. Volteris par Endzelīna nopelni uzskatīja to, ka viņš, atbrīvojies no patiesi lieliskiem latviešu valodas gramatiskajiem aprakstiem, piemēram, Augusta Bīlenšteina gramatikas, uzsācis vākt, tiesa, gandrīz četrdesmit gadu pēc “Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen” publicēšanas, jaunus materiālus “Latviešu gramatikai” gan no tautas mutes, gan no rakstu pieminekļiem, pastāvīgi salīdzinot tos ar lietuviešu valodu. E. Voltera vērtējumā J. Endzelīna darbs ir pirmais detalizētais latviešu valodas priedēkļu un prievārdu formu un nozīmju vēstures apskats.

Par J. Endzelīna darba trūkumu E. Volteris uzskatīja to, ka analīze veikta, galvenokārt pētot folkloras valodu, bet 16. un 17. gs. latviešu rakstu pieminekļu valodā prievārdu nozīmju īpatnības ir analizētas nepilnīgi. Piemēram, E. Volteris norādīja, ka nav ne vārda par Georgu Elgeru un citiem katoļu autoriem. Recenzents arī atzina, ka, lasot Endzelīna darbu, var likties it kā tas radies tukšā vietā, jo tajā nav priekšgājēju darbības vērtējuma. Pēc E. Voltera domām, empīriskā materiāla ir daudz, bet trūkst vispārīgu secinājumu, taču par J. Endzelīna nopelni E. Volteris atzina godprātīgu dzimtās latviešu valodas parādību, skaņu un formu īpatnību reģistrāciju. Par īpaši noderīgiem salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā E. Volteris uzskatīja J. Endzelīna novērojumus un apsvērumus par latviešu valodas vārda uzsvāru un intonācijām, par skaņu vēsturi.

Diemžēl otra recenzenta prof. J. Boduēna de Kurtenē atsauksmi līdz šim neesmu atradusi. Droši vien, tā nebija pozitīva, jo J. Endzelīna darba aizstāvēšana tika atlikta un sešu cilvēku komisijai vajadzēja papildus iepazīties ar iesniegto darbu un atsauksmēm par to.

Atkārtoti apspriežot J. Endzelīna iesniegto darbu 1907. gada 22. septembrī (CVVA, 14, 3, 16102, 38), tika uzklusītas J. Boduēna de Kurtenē un E. Voltera papildatsauksmes. Arī šo Boduēna de Kurtenē atsauksmi arhīvos neesmu atradusi, bet E. Volteris savā atzinumā par citiem J. Endzelīna darbiem ir slavējis

autora salīdzināmās metodes lietojumu un lietuviešu valodas zināšanas, novērojumus par latviešu valodas vārdu uzsvāru un intonācijām, par skaņu vēsturi. Diemžēl padome balsojot ar vienas balss pārsvaru – septiņi par grāda piešķiršanu, astoņi pret to – noraidīja doktora grāda piešķiršanu J. Endzelīnam (Plašāk par šo mazzināmo lappusi J. Endzelīna akadēmiskajā biogrāfijā sk.: Kļaviņa 2008, 38-40).

Harkovas universitātes senāts 1908. gada 27. martā ievēlēja J. Endzelīnu par ārkārtas profesora pienākumu izpildītāju salīdzināmās valodniecības un sanskrita katedrā (IVA, 402, 3, 2003, 121), bet Krievijas izglītības ministrs bez doktora grāda viņu šajā amatā neapstiprināja. Tāpēc 1909. gada 30. jūnijā Rīgas mācību apgabala kurators nosūtīja uz Tērbatu rīkojumu par J. Endzelīna pārcelšanu uz Harkovu mazatalgotajā privātdocenta amatā (IVA, 402, 3, 2003, 124).

1909. gada vasarā J. Endzelīns ar ģimeni – sievu Johannu Vilhelmīni Faniju, divgadīgo meitu Melitu un maijā dzimušo dēlu Lūciju – ieradās Harkovā.

28. oktobrī notika J. Endzelīna publiskā iestājklekcija Harkovas universitātē «Фонетические изменения и их причины». Tās iespiestais teksts (Эндзелин 1909, 1-9) rāda ne vien lektora erudīciju, bet arī izcilu prasmi skaidri, pilnīgi un populāri iztīrīt vienu no salīdzināmās valodniecības būtiskiem jautājumiem – skaņu pārmaiņas un to cēloņus. Lekciju un arī salīdzināmi vēsturisko valodniecību darīja pievilcīgu J. Endzelīna zinātniskā aizrautība. Piemēram, viņš atzina, ka nav kopēju cēloņu visām skaņu pārmaiņām un ka tie jāmeklē katram konkrētam gadījumam. Kaut arī daudzos gadījumos pagaidām cēloņus neizdosies atrast, J. Endzelīns aicināja nezaudēt ticību tam, ka fonētisko pārmaiņu process un cēloņi noteikti kļūs skaidrāki, jo „precīzi un sistemātiski fonētisko pārmaiņu novērojumi mūsdienā izloksnēs ir tikai nesen un pagaidām tikai dažviet sākušies”.

Ir vērts citēt šīs lekcijas nobeigumu, jo tas atklāj J. Endzelīna personības dažas iezīmes, tostarp arī godbijību pret priekšgājēju zinātnisko veikumu: „Tātad, godājamie kungi, jūs redzējāt, cik daudz vēl jāstrādā plašās valodniecības nozares tikai vienā vien sadaļā; lai tas mums, valodniekiem, ir pamudinājums turpmākam darbam; arī mēs teiksim, ka zināt patiesību ir mazāk pievilcīgi, nekā to meklēt; un lai meklējumos mūs pavada šajās auditorijās docējušā Aleksandra Afanasjeviča Potebņas gaišais tēls” (Эндзелин 1909, 9). Piebūrdīšu, ka izcilais slāvu filologs Aleksandrs Potebņa (*Александр Потевня*, 1835-1891), būdams Harkovas universitātes profesors (1875-1891), pētīja valodu, folkloru, literatūru, rakstīja par valodas attieksmēm ar domāšanu un nāciju.

J. Endzelīns iekļāvās intensīvā pedagoģiskā darbā Harkovas universitātē un arī augstākajos sieviešuursos. Bez tam viņš uzsāka latviešu gramatikas izstrādi

un drīz saprata, ka vispirms ir pašam sev jānoskaidro baltu un slāvu valodu attiecības, par ko jau bija izteiktas visdažādākās hipotēzes un veidotas teorijas (to apkopojumu sk.: Dini 2000, 155-159). Apmēram divdesmit mēnešus J. Endzelīns nodarbojās ar baltu un slāvu valodu skaņu sistēmas un gramatikas, arī leksikas salīdzināšanu. Rezultātā viņam radās savs, no Augusta Šleihera (*August Schleicher*, 1871) un Antuāna Meijē (*Antoine Meillet*, 1908) atšķirīgs uzskats par baltu un slāvu jautājumu. J. Endzelīns secināja, ka jau indoeiropiešu pirmvalodas laikā baltu un slāvu senču valodas atšķīrās, pēc indoeiropiešu kopības sašķelšanās notika tuvo kaimiņu – slāvu un baltu – valodu zināma tuvināšanās fonētikā, morfoloģijā un sintaksē, bet pēc tam attālināšanās (Эндзелин 1911, 200–201). Šī uzskata pamatojumu viņš izklāstīja grāmatā «Славяно-балтийские этюды», kas publicēta Harkovā 1911. gada vasarā. Priekšvārdā autors pateicās Harkovas universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātei par grāmatas iespiešanai piešķirtajiem līdzekļiem, kā arī kolēģiem par palīdzību un morālu atbalstu grūtā periodā. J. Endzelīns īpaši pateicās Sanktpēterburgas universitātes filoloģijas studentam Kazimieram Būgam (*Kazimieras Būga*) par bagāto lietuviešu valodas materiālu (Эндзелин 1911, V).

1911. gada rudenī J. Endzelīns darbu iesniedza Sanktpēterburgas universitātē aizstāvēšanai, lai iegūtu salīdzināmās valodniecības doktora grādu. To vērtēja prof. J. Boduēns de Kurtenē un decembrī atsauksmē atzina: „Endzelīna kungs parāda neapšaubāmu erudīciju. Par viņa plašajām zināšanām liecina ne tikai šī grāmata, bet arī citi viņa darbi. Tāpēc, *aizverot acis* uz tās neapmierinošo ārējo noformējumu, uzskatu, ka «Славяно-балтийские этюды» var pieņemt publiskai aizstāvēšanai.” (CVVA, 14, 3, 16141, 17-23). Viņš uzskatīja, ka „grāmatā ir izmētāti vērtīgi atzinumi, kas liecina par aplūkojamo jautājumu būtības patstāvīgu apguvi un autora zinātnisku briedumu”. Taču, pēc recenzenta domām, „galvenais jautājums par baltu un slāvu valodu iespējamo t. s. tuvāko „radniecību” arī pēc Endzelīna kunga grāmatas paliek tikpat neatrisināts un atklāts kā pirms tās. Manuprāt, šā jautājuma atrisināšana nav iespējama a priori” (CVVA, 14, 3, 16141, 21).

Disertācija vēl nebija pieņemta aizstāvēšanai, bet vācu izdevēji atkal pasūtīja J. Endzelīnam jaunu grāmatu. 1911. gada decembrī Karla Vintera apgāds no Heidelbergas noslēdza ar J. Endzelīnu līgumu par grāmatas „Lettisches Lesebuch mit grammatischer Einleitung” (IZA, Līgums 1911).

1912. gada 21. janvārī Vēstures un filoloģijas fakultātes padome par disertācijas otru recenzentu lūdza prof. Alekseju Šahmatovu (*Алексей Шахматов*) un pēc abu atsauksmju uzklaušanās 18. februārī to pieņēma aizstāvēšanai. Ļoti rūpīgā A. Šahmatova recenzija ir publicēta Ķeizariskās Zinātņu akadēmijas Krievu valodas un literatūras nodaļas žurnālā (Шахматов 1912, 281-290) un satur daudz argumentu un apsvērumu baltu un slāvu radniecības jautājuma analīzei.

Svētdienā, 4. martā, vienā no Sanktpēterburgas universitātes zālēm J. Endzelīns veiksmīgi aizstāvēja “Славяно-балтийские этюды” un ieguva salīdzināmās valodniecības doktora grādu.

Apmēram pēc mēneša doktora diploms tika nosūtīts Harkovas universitātes rektoram, un J. Endzelīns varēja ieņemt kārtējā profesora amatu, kā arī saņemt pienācīgu atalgojumu – 3000 rubļu gadā.

Secinājumi

Divpadsmit gados (1900-1912) J. Endzelīna veikums bija apbrīnojams un milzīgs, kaut arī šajā periodā veiksmē nebija viņa sabiedrotā un akadēmiskais statuss arvien atpalika no viņa zināšanu un veikuma starptautiskā novērtējuma. Ienākdamas salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā, viņš būtiski bagātināja to ar baltu valodu materiāla analīzi un, ieguvis atbilstošu akadēmisko statusu, varēja nodoties savam mūža uzdevumam – baltistikas radīšanai.

Saīsinājumi un apzīmējumi

- CVVA – Sanktpēterburgas Centrālais valsts vēstures arhīvs.
- DI – J. Endzelīna Darbu izlase. I-IV sēj. Rīga: Zinātne, 1971-1982.
- IVA – Igaunijas Vēstures arhīvs.
- IZA – Imanta Zemzara ģimenes arhīvs.
- KZAA – Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīvs.
- f. – arhīva fonds.
- apr. – fonda apraksts.
- l. – lieta fondā.
- АКД – kandidāta disertācijas autoreferāts.
- / – vai, arī.

Nepublicētie avoti

- CVVA, 14. f. (Sanktpēterburgas universitāte), 3. apr., 16102. l. (Vēstures un filoloģijas fakultātes protokoli).
- CVVA, 14.f., 3. apr., 16141. l. (Atsauksmes par J. Endzelīna doktora disertāciju).
- IVA, 402. f. (Tartu universitāte), 3. apr., 2003. l. (Mācībspēks Jānis Endzelīns).
- IVA, 402. f., 1. apr., 307005. l. (Students Jānis Endzelīns).

- IZA – Imanta Zemzara ģimenes arhīvs, Līgums par „Lettische Grammatik” (1903) un Līgums par „Lettisches Lesebuch” (1911).
 KZAA (Sanktpēterburgas filiāle), 178. f. (Eduards Volteris), 1. apr., 132. l. (Atsauksme par J. Endzelīna darbu «Латышские предлоги, ч. 2.») un 133. l. (Atsauksme par J. Endzelīna rakstiem latviešu valodā).

Literatūra

- Dini 2000 – Dini, Pjetro Umberto. *Baltu valodas*. No itāliešu valodas tulkojusi Dace Meiere. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2000.
- Endzelīns 1897 – Endzelīns, Jānis. Diftongu un garo vokāļu izruna latviešu valodā. *Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas*, 11. krāj. Jelgava, 1897, 107.-121. lpp. / DI, I sēj., 17.-30. lpp.
- Endzelin 1899 – Endzelin, Janis. Über den lettischen Silbenakzent. *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*. Hrsg. von A. Bezzenger. Bd. 25, (Göttingen), 1899, S. 259 – 274. / DI, I sēj., 117. – 132. lpp.
- Endzelīns 1910 – Endzelīns, Jānis. Ievadījums valodniecībā. *Izglītība*, 1910, nr. 8, 592.-604. lpp. / DI, II sēj., 131.-143. lpp.
- Hauzenberga-Šturma 1943 – Hauzenberga-Šturma, Edīte. Profesora Jāņa Endzelīna 70 gadi. *Izglītības Mēnešraksts*, 1943, nr. 2, 25.-27. lpp.
- Grīslis 1973 – Grīslis, Rasma. Jānis Endzelīns (1873-1961). *Baltistica*, IX (2), (Vilnius), 1973, 119.-134. lpp.
- Kļaviņa 2008 – Kļaviņa, Sarma. Jāņa Endzelīna akadēmiskās biogrāfijas mazzināma lappuse: Sanktpēterburga, 1907. *Latvijas Universitātes Raksti*. 728. sēj., Latvistika. Rīga, 2008, 35.-42. lpp.
- Krieviņš 2007 – Krieviņš, Edgars. Atmiņas par diviem izciliem *Lettonias* Tērbatas laiku filistriem: Ernestu Felsbergu un Jāni Endzelīnu. *Vivat Academia. Atmiņas un stāsti par buršu valsti*. Sastādījis Pēteris Bolšaitis. Rīga: Antava, 2007, 163.-173. lpp.
- Нитинь 1969 – Нитинь, Дайна. *Лингвистические взгляды академика Я. М. Эндзелина*. АКД. Москва, 1969.
- Нитинь 1989 – Нитинь, Дайна. Я. М. Эндзелин и его вклад в развитие языкознания. *Теория и методология языкознания*. Москва, 1989, с. 190.-255.
- Шахматов 1912 – Шахматов, Алексей. Рец. на: И. Эндзелин. Славяно-балтийские этюды. Харьков, 1911.
- Эндзелин 1901 – Эндзелин, Иван. Заметки к латышской акцентовке. *Известия Отделения русского языка и словесности имл. Академии наук*, т.6, кн. 4, 1901, с. 140-149. / DI, I sēj., 196.-203. lpp.

- Эндзелин 1902 – Эндзелин, Иван. Исследования в области кашубского языка. *Сборник статей, посвященных учениками и почитателями академику и заслуженному ординарному профессору Ф. Ф. Fortunatovu*. Варшава, 1902, с. 535.-572. / DI, I sēj., 213.-242. lpp.
- Эндзелин 1905 – Эндзелин, Иван. *Латышские предлоги, 1 часть*. Юрьев, 1905. / DI, I sēj., 307.-520. lpp.
- Эндзелин 1906 – Эндзелин, Иван. *Латышские предлоги, 2 часть*. Юрьев, 1906. / DI, I sēj., 521.-655. lpp.
- Эндзелин 1909 – Эндзелин, Иван. Фонетические изменения и их причины. *Записки императорского Харьковского университета*, книга 4, с. 1-9. / DI, II sēj., 74.-83. lpp.
- Эндзелин 1911 – Эндзелин, Иван. *Славяно-балтийские этюды*. Харьков, 1911. / DI, II sēj., 167.-354. lpp.

Einstieg von Jānis Endzelīns in die historisch-vergleichende Sprachwissenschaft: Aspekt des akademischen Status

S. Kļaviņa (Rīga)

Der vorliegende Artikel ist der Anfangsetappe (1900-1912) im akademischen Lebenslauf von Jānis Endzelīns gewidmet, die für sein weiteres Leben entscheidend war. Im Artikel werden die spärlichen bisher veröffentlichten Fakten über seinen zwölf Jahre langen dornenvollen Weg zum Doktor- und Professorentitel in der vergleichenden Sprachwissenschaft verdeutlicht und ergänzt.

Das waren zwei Zeitabschnitte: der erste führte den Studenten der slawischen Philologie an der Dorpater Universität zum Magistergrad in der vergleichenden Sprachwissenschaft (1900-1906), der zweite – den Magister zum Doktor (1906 – 1912) an den Universitäten in Dorpat, St. Petersburg und in Charkow. Die Dokumenten über die Ereignisse jener Zeit sind aus den Archiven (Estnisches Historisches Archiv, Zentrales Staatlich-Historisches Archiv in St. Petersburg, Archiv der Russischen Akademie der Wissenschaften, Familienarchiv des Enkels von J. Endzelīns) eingeholt.

Schon in den letzten Jahren des 19. Jh., als J. Endzelīns an der Dorpater Universität die klassische Philologie studierte, billigte er die Aufforderung von Professor F. Fortunatow den dreifachen Silbenakzent (gedehnte, fallende und gebrochene) im Lettischen zu registrieren und die Wörterlisten ihm zu schicken. J. Endzelīns erlernte den dreifachen Silbenakzent in der Umgegend von Wolmar (Valmiera) und so entstand sein erster Beitrag über die Aussprache der Diphthonge und der langen Vokale im Lettischen (Rīga, 1897). Mit dem Artikel „Über den lettischen Silbenakzent“ in den *Bezzenbergers Beiträgen* (Göttingen, 1899) gewann der junge Forscher Ansehen und Anerkennung bei europäischen Linguisten. Auch andere Abhandlungen von Endzelīns über die historische Phonetik und Morphologie der baltischen Sprachen, welche Ende des 19. Jh. und Anfang des 20. Jh. auf Lettisch, Russisch und Deutsch verfasst waren, wurden hoch eingeschätzt. Im Juli 1903, als er den Magistertitel noch nicht erhalten

hatte und als Privatdozent seine Tätigkeit an der Dorpater Universität aufgenommen hatte, hat der Verlag „Vandenhoeck und Ruprecht“ (Göttingen) mit ihm einen Vertrag über die Ausarbeitung der vergleichenden Grammatik der lettischen Sprache abgeschlossen.

Der vorliegende Artikel macht mit den mehreren Ereignissen im akademischen Lebenslauf von J. Endzelīns bekannt, z. B.: der Abschluss des slawischen Philologiestudiums (1900–1902), die Verteidigung der Magisterarbeit in Dorpat im Dezember 1905, der Versuch den Doktorgrad in der vergleichenden Sprachwissenschaft in St. Petersburg im September 1907 zu erwerben, die Eintrittsvorlesung an der Universität Charkow (1909), die Verteidigung der Doktordissertation an der St. Petersburger Universität (März 1912).

Der Vertrag des Carl Winters Verlags (Heidelberg) vom Dezember 1911 über die Vorbereitung des „Lettischen Lesebuchs mit grammatischer Einleitung“ bestätigte erneut, dass europäische Wissenschaftler ihn hoch schätzen und ihm vertrauen, der zu jenem Zeitpunkt weder den Doktor- noch den Professorentitel hatte.

In zwölf Jahren (1900–1912) war das Geleistete von Jānis Endzelīns bewundernswert und sehr umfangreich, obwohl seine Bemühungen in dieser Zeitperiode nicht von Erfolg begleitet waren und der akademische Status immerfort mit der internationalen Einschätzung seiner Kenntnisse und Leistungen nicht mitkam. Leider haben die dramatischen Vorgänge J. Endzelīns Persönlichkeit und Lebensauffassung schwer getroffen.

*J. Endzelīns ar ģimeni pie sievas vecākiem Grīnfeldiem Dobelē.
1. rindā no kreisās: J. Endzelīns ar dēlu Lūciju klēpī, sievasmāte, sievastēvs,
meita Melita, sieva Fanija Vīlhelmīne. 2. rindā stāv sievasmāsa un viņas vīrs*